

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL SCIENCES

Акматов К.К.

**МЕКТЕПТЕ АКЫН-ЖАЗУУЧУЛАРДЫН ӨМҮР БАЯНЫН ОКУТУУНУН
АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ**

Акматов К.К.

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ В ШКОЛЕ БИОГРАФИИ
ПОЭТОВ И ПИСАТЕЛЕЙ**

К.К. Akmatov

**SOME PROBLEMS AT TEACHING POET'S, WRITER'S
AUTOBIOGRAPHY AT SCHOOL**

УДК: 82. 282. (373.52.) (575.2)

Макалада акын-жазуучулардын өмүр баянын мектепте окутуунун айрым ыкмалары тууралуу сөз болуп, бир нече усулдук сунуштар берилет. Акын-жазуучулардын чыгармаларынын алардын жеке турмушу менен байланыштуулугун баяндоо тууралуу да ойлор айтылат.

Негизги сөздөр: өмүр баян, автордук позиция, көркөм текст, лекция, диспут, музыка, сырттан экскурсия, биографиялык фильмдер.

В статье речь идет об отдельных приемах, используемых при изучении биографии поэтов и писателей, предлагается ряд методических рекомендаций. А также излагается мысль о представлении связи произведений с личной жизнью автора.

Ключевые слова: биография, авторская позиция, художественный текст, лекция, диспут, музыка, заочная экскурсия, биографические фильмы.

In the article its spoken about some ways of teaching poet's, writer's autobiography at school and several methodological suggestions are given. It is thought about poets, writer's works and its connection with their personal life.

Key words: autobiography, author's position, art text, lecture, public debate, music, outer excursion, biographical films.

Жазуучунун өмүр баянын окуу ошол жазуучунун үнүн угууга, анын инсанынын бөтөнчөлүгүн, мүнөзүн жана тагдырын окуучунун көз алдына келтирүүгө жардам берет. Ар бир адабий чыгармада автордун инсаны чагылдырылат да, анын автордук позициясы туюндурулат. Ансыз көркөм текстти окуучуларга объективдүү түшүндүрүү кыйын.

Жазуучунун өмүр баянын окуп-үйрөнүүдө белгилүү бир курак үчүн кызыктуу болгон жана чыгарманын авторунун өзү үчүн чектелген идеологиялык, адептик жана эстетикалык проблемалар бөлүп көрсөтүлсө, сүрөтчүнүн инсанынын бөтөнчөлүгү, анын турмуштук жүрүм-турумунун биримдиги жана чыгармачылык программасы окуучу үчүн кеңири ачылат.

Жазуучунун же акындын өмүр баянын окуп-үйрөнүү анын инсанына, чыгармачылыгында чагылдырылган идеялык изденүүлөрүнө болгон кызыгууну туудурууга тийиш. V-VIII класстарда жазуучунун өмүр баянын анын чыгармачылык жолунан бөлүп кароо, чыгарманы текстологиялык талдоого карата өмүр баянды баш сөз катары берүү мүмкүн. Бул жерде мындай ыкма өзүн актайт, себеби өмүр баяндын барактары чыгарманы окууга, талдоого багыт берип, чыгарманын мотивинде камтылган проблемалардын тематикасын бөлүп көрсөтөт. Жогорку класстарда өмүр баянды окуп-үйрөнүү бир өз алдынча жана аяктаган мүнөзгө ээ.

Автобиографиялык чыгармалар жөнүндө орус окумуштууларынан Антюхов А.В. [1], Блинова З.В. [2], Гречаная Е.П. [3], Манн Ю.В. [4] бир нече эмгектерди арнашкан. Жанр катары адабиятта окутууга салым кошушкан. Мектепте акын-жазуучулардын өмүр баяндарын окутууда колдонсок натыйжалуу болору талашсыз.

Өмүр баян боюнча сабактар көпчүлүк учурда мугалимдин **лекциясы катары түзүлөт**. Бирок бул монологу окуучулар үчүн кантип кызыктуу жана маанилүү кылууга болот? Лекцияда баяндоонун түзүлүшүнүн логикалуулугу жана мазмундун ачыктыгы да, сүйлөө темпи да, педагогдун кыймыл-аракети, ишаралары да мааниге ээ. Мугалимдин сүйлөө манерасы менен жүрүм-туруму лекцияны уккулуктуу кылышы, же тескерисинче, окуучуну тартылуу күчүнөн ажыратып коюшу да мүмкүн. Мектеп лекциясы жөнүндө: “Лекция – латын сөзү. Ал “окуп берүү” деген маанини билдирет. Олуттуу илимий мазмундагы окуу материалдарын ырааттуу баяндап, түшүндүрүп билдирүү методу катары жогорку билим берүү системасында өтө кеңири колдонулат” – деген аныктама берилет [5].

Окуучулар өмүр баян боюнча сабакта фактыларды эске тутуп гана калбастан, алардын үстүнөн ойлонсун үчүн, мугалим алардын алдына кандайдыр

бир милдеттерди коюуга тийиш. Бул, акын-жазуучулардын коомдук көрүнүштөргө («Эмне үчүн Т.Касымбеков элди “кайран эл” деп атаган?», «Эмне үчүн А.Токомбаев “...бир муң күндү элестетем...” деп айткан? Ал кандай күн?», «Эмне үчүн М.Элебаев кыйын кезең жөнүндө көп айтат?» ж.б.), искусствого («Эмне үчүн Сейит “Мен алардын сүрөтүн дагы тартам” дейт?»), табиятка («Эмне үчүн А.Осмонов Ысык-Көлдү аябай жакшы көрөт?») болгон мамилесине байланышкан суроолор болушу мүмкүн. Маселен, окумуштуу С.Момуналиев акын Алыкул Осмоновдун ырларын талдап анын акындын өз өмүрүнө түздөн-түз байланышы бар экендигин төмөндөгүдөй чечмелейт: “...Төртүнчүсүндөгү “Адамдын жаны саталып турса базарда: ... Өзүм албай берер элем адамга... Адам деген өлгүч тура бечара” саптары деле Алыкулдун өзүнүн өмүр тагдырына байланыштуу экендиги дайын болуп турат. Айыккыс дартка чалдыккан акын өмүр, өлүм жөнүндө өзү теңдүүлөргө караганда көп ойлонгондугу түшүнүктүү” [6].

Эгерде сабакта мугалимдин гана сөзү угулуп турса, анда окуучулар акын же жазуучу менен жолугушкан жок деп эсептөөгө болот. Өмүр баянды баяндоону кантип ой жүгүртүү сабагына айлантууга болот? Акын же жазуучунун алдына турмуш койгон маселени чечүүгө окуучуларды кантип милдеттендирүү керек? Демек, мугалим класска койгон суроолордон сырткары, окуучуларга сүйлөөгө жана талашууга мүмкүндүк берүү керек. Ушул максатта мугалим ар түрдүү темалар боюнча («Алыкул балдар үйүндө», «А.Токомбаевдин калемдештери», «Т.Касымбеков – тарыхый романдын устаты», «К.Жантөшевдин чыгармаларындагы накыл сөздөр», «Ч.Айтматов - элчи», «Т.Сыдыкбеков – тоолук балдардын досу» ж.б.) окуучуларга өз алдынча докладдарды даярдоону, диспуттарды уюштурууну сунушташы мүмкүн. Бул ыкмалар окуучуларды акын-жазуучулар менен жакындаштырып, адабият сабагы класстан тышкары сабак менен органикалык түрдө байланышат да, окуучуларды түйшөлткөн адептик жана эстетикалык суроолорго жооп табууга жардам берет.

Акын-жазуучунун өмүр баянын окутууда суроонун жана үй тапшырмасынын формаларын тыкыр ойлонуу керек. Мында окуу китеби боюнча хронологиялык таблица түзүү жана мугалимдин лекциясынын планын түзүү гана эмес, викторина өткөрүү, сөздүк менен иштөө болушу да мүмкүн, бул формалар “өмүр баяны боюнча сабактар” менен тыгыз байланышкан, бул сабактарда көптөгөн жаңы түшүнүктөр киргизилип, сабактын эпиграфы тандалат, ошондой эле жазуучунун өмүр баянындагы фактыларды анын чыгармаларындагы лирикалык чегинүүлөрү менен салыштыруу жүрөт. Жазуучунун өмүр баянынын окуучуларга көрсөтүүчү эмоциялык таасирин, сөзсүз түрдө, сабактагы көрсөтмө куралдар өбөлгөлөйт. Мында музыка, живопись жана кино педагогдун алмашылгыс жардамчылары болот.

Акын же жазуучунун грампластинкага жазылып, бизге жеткен үнү, мугалимдин айтып берүү-

сүнүн музыка менен коштолуусу, жазуучунун өмүрүнүн ар кайсы мезгилдери жөнүндөгү баянга кыскача музыкалык киришүү, акын же жазуучу сүйгөн музыкалык чыгармаларды угуу, алардын чыгармаларынан үзүндүлөрдү окуу – мына ушунун баарысы сабакты жугумдуу жана эмоционалдык жактан таасирлүү кыла алат.

Сабакта жазуучунун портрети жаңы методикалык ыкма менен берилет. Бир ыкмада картинанын психологиялык анализи класстык иштин жыйынтыгы болсо, экинчисинде – портреттерди салыштыруу окуучулардын биографиялык материалга болгон кызыгуусун активдештирүү ыкмасы катары кызмат кылат, ал эми үчүнчүсүндө – аларга көркөм полотнону өз алдынча түшүнүүнү сунуштайбыз.

Өмүр баянды окутуунун эң маанилүү каражаты болуп кинофильм [7] жана сырттан экскурсия эсептелет. Фильмдин алдынан мугалимдин айтып берүүсү, китепти окуп берүү, биографиялык жанрдагы китепти окуу өткөрүлсө, анын мазмунун окуучулар тереңирээк өздөштүрөт. Фильмди көрсөтүүнүн алдынан педагог класска суроолорго жооп берүүнү сунуштайт. Бул окуучуларды экранды карап, кунт коюп угууга гана эмес, ойлоого да мажбурлайт. Суроолор, албетте, ар түрдүү болушу керек. Биз ар түрдүү биографиялык фильмдерге берилүүчү бир нече суроолорду келтиребиз:

1. Силер фильмден жазуучунун өмүрү жана чыгармачылыгы боюнча кандай жаңы маалыматты алдыңар?
2. Фильмдеги кайсыл кадрларды силер таасирлүү деп эсептейсиңер?
3. Замандаштарынын же акындын (жазуучунун) өзүнүн айтымдарынан алынган кайсыл сөздөр фильмге карата эпиграф катары кызмат кылышы мүмкүн?
4. Силердин оюнарча жазуучунун чыгармаларынан алынган үзүндүлөр туура тандалганбы?
5. Жазуучунун (акындын) өмүр баянындагы кайсыл эпизод, силердин пикириңер боюнча анын мүнөзүн туюндурат?
6. Текстти коштогон музыка жазуучунун мүнөзүн жана ошол доордун маанайын түшүнүүгө жардам береби?
7. Жазуучунун (акындын) инсанына мүнөздүү болгон кандай мүнөз белгилерин силер өзүңөрдө тарбиялоону каалайт элеңер?

Эгерде фильмди көргөн соң окуучулар менен тигил же бул суроолор боюнча талкуу өткөрүлсө, окуучулар көрсөтүлгөн нерсеге активдүү мамиле жасап гана калбастан, көпкө чейин аны эсинде сактап калышат. Фильмден алынган айрым үзүндүлөр жазуучунун (акындын) өмүр баяны боюнча сабакка киргизилсе, абдан пайдалуу болот.

Жазуучунун (акындын) өмүр баяны боюнча фильмдер сырттан экскурсия деп аталган иш ыкмасын алмаштыра албайт. Сабактын бул формасынын пайдалуулугу окуучулардын кызыгуусун туудуруп, алардын чыгармачылык кыялдануусун өнүктү-

рүүгө түрткү болот, аларды татаал маселелер менен мажбурлоосуз эле тааныштырат.

Сырттан экскурсиянын катылган мүмкүнчүлүктөрүн реализациялоо үчүн аны даярдоо боюнча тыкыр иш жүргүзүү керек. Сырттан экскурсиянын сценарийин түзүү – татаал, узакка созулган жана түйшүктүү иш. Сырттан экскурсиянын таасирдүүлүгү андагы материалдын жаңылыгы, стандарттуу эместиги менен камсыздалат.

Сырттан экскурсия алгач караганда көбүнесе монолог же лекция түрүндө болуп көрүнөт. Чындыгында анын өнүгүү процессинде аңгемелешүү жүрүп, окуучулардын өз алдынча жана чыгармачылык менен иштөөсүнө кеңири жол ачылат. Сырттан экскурсия сабакка анын бөлүгү катары киргизилиши мүмкүн.

Сырттан экскурсияны даярдоо ошол доордогу мемуарлар жана башка документтер, жазуучунун (акындын) каттары, күндөлүктөрү жана чыгармалары менен таанышууну талап кылат. Көрсөтүлүүчү материал абдан тыкыр тандалууга тийиш. Сүрөттөр, картиналар, ар түрдүү кадрлар, фото сүрөттөр – ушунун баарысы өтмүштү жандандырууга, биз сүңгүп кирүүчү доордун мүнөз белгилерин таамай элестетүүгө жардам берет. Экскурсиянын үн фонун да абдан маанилүү. Биз үчүн негизги жана кымбат болгон ойго да музыкалык лейтмотив катары басым жасайбыз, кээде музыка кептин подтекстин ачып берип, жаңы ассоциацияларды туудурат (жазуучу же акындын сүйүктүү чыгармалары, акындын сөзүнө жазылган ырлар жана романстар).

Сырттан экскурсияны өткөрүү процессинде анын бардык элементтерин түшүндүрүүнү уюштуруу зарыл. Экскурсовод-мугалимдин ишине окуучуларды тартуу, экскурсиянын маршрутунун түзүлүшү, таасын байкоо жүргүзүлүүчү объектилер жана буюмдар, жанында болгондой эффектени жаратуу – ушунун бардыгын экскурсияны өткөрүүдө эске алуу зарыл. Экскурсоводдун аңгемеси көрсөтмөлүү, так жана элестүү болууга тийиш. Экскурсия учурунда сөз болуп жаткан нерсенин бардыгы окуучулардын алдында “бүгүн, ушул жерде, азыр” болуп өткөндөй таасир бериши керек. Жазуучунун келбети, анын тагдыры окуучуларга качан гана мугалим сабакта жазуучу менен түз байланышта болгондой атмосфераны түзгөндө гана кызыктуу жана таасирлүү болот. Ушул максатта анын өмүрүнүн бир күнүнө байкоо салуу (Алыкул Ысык-Көлдө, Алыкул балдар үйүндө ж.б.), акын же жазуучу менен үч түрдүү кырдаалда үч жолу жолугушуу (Ч.Айтматов Түркияга барганда, Ч.Айтматов замандаштары менен, Ч.Айтматов өз бөлмөсүндө иш үстүндө ж.б.) мыкты натыйжа берет.

Төмөнкүлөрдү эске тутуу зарыл:

1. Сырттан экскурсиянын оң сапаты болуп окуучулардын чыгармачылык кыялдануусу эсептелет.

2. Сырттан экскурсияны окуучулар акын же жазуучунун чыгармачылыгы жана инсаны менен кандайдыр бир деңгээлде тааныш болгон учурда өткөрүүгө болот.

3. Сырттан экскурсияны ашыкча деталдаштыруунун пайдасы жок.

4. Сырттан экскурсия жазуучу же акындын келбетин элестетүүгө, «адам өмүрүн» көрөстүүгө, портреттин мүнөзү менен оюн чагылдырууга тийиш.

5. Окуучулар анын мүнөзүнүн кайсыл жактары анын турмуш кырдаалына байланыштуу экендигин түшүнүүгө тийиш.

6. Акын же жазуучунун айланасы тааныштары жана достору менен болгон окуялар менен гана эмес, маанайды чагылдыруучу пейзаж менен да берилүүгө тийиш.

7. Кырдаал, жазуучунун айланасы, коомдук турмуштагы негизги окуялар, анын адабияттагы жана искусстводогу сүйүктүү чыгармалары жана алардын авторлору – ушунун бардыгы жазуучунун тигил же бул мезгилдеги чыгармачылыгынын лейтмотивин ачыктоого алып келүүгө тийиш

8. Сырттан экскурсия окуучуларга акындын (жазуучунун) чыгармачылык лабораториясына кирүүгө, чыгармачылык процессти, анын мүнөзүн жана өзгөчөлүктөрүн көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

9. Экскурсия окуучуну акындын (жазуучунун) дүйнөсүнө кызыктырып, өткөн мезгил менен тарыхый, эмоционалдуу түрдө тааныштырат.

10. Эгерде өмүр баянды окуп-үйрөнүү мазмундуу болсо, анын чыгармаларын окуган учурда окуучулардын акын (жазуучу) менен болгон карым-катышы тереңдеп, аларды толкундатат.

Адабияттар:

1. Антохов А.В. Русская мемуарно-автобиографическая литература XVIII века: Автореф. дис. ...д-ра филол. наук. - М., 2001. - 36с.
2. Блинова З.В. Добрые и злые забавы: уроки по автобиографическим произведениям русских писателей // Литература в школе. - 2008, №6. - с.36-39.
3. Гречаная Е.П. Автобиографизм русской прозы // Новое литературное обозрение. - 2003, № 63. - с. 342-345.
4. Манн Ю.В. Автор и повествование // Историческая поэтика: литературные эпохи и типы литературного сознания. - М., 1994.
5. Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы // “Бийиктик”. - Б.: 2011. - 110-б.
6. Момуналиев С. Орто мектептердеги лирика // - Б.: 2014, - 574-б.
7. Панкратова О.М. Использование методов и приемов медиадидактики на уроках литературы // Ульяновск. - 2011.

Рецензент: д.пед.н. Момуналиев С.